

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN STATİSTİK TƏDQIQI

Saleh Mövlamov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi Elmi-Tədqiqat və İnnovasiyalar Mərkəzinin
Elmi araşdırmalar və statistik tədqiqat şöbəsinin aparıcı iqtisadçısı, i.ü.f.d.*

AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: movlamov@azstat.org

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, ərzaq məhsullarının istehsalı, ərzaq məhsullarının ixracı, ərzaq məhsullarının idxalı, minimum istehlak səbəti, ərzaq təhlükəsizliyinə təsir edən amillər.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, производство продовольствия, импорт продовольствия, экспорт продовольствия, минимальная потребительская корзина, факторы, влияющие на продовольственную безопасность.

Keywords: food security, food production, food imports, food export, the minimum consumer basket, the factors affecting food security.

Ərzaq təhlükəsizliyi dövlət təhlükəsizliyinin tərkib hissəsi olmaqla aqrar və iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərini özündə əks etdirir. Ölkənin və onun ayrı-ayrı regionlarının dayanıqlı ərzaq təhlükəsizliyi sisteminin formalaşması obyektiv elmi yanaşmanı, aqrar sahədə iqtisadi islahatların adekvat strategiyasının hazırlanması və idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bu məsələ öz əksini “Ümumdünya ərzaq təhlükəsizliyi üzrə Roma bəyannaməsində” tapmışdır. Bu bəyannaməyə əsasən əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı meyarlar əsasında həyata keçirilir [1].

1. Kəmiyyət etibarilə kifayət edəcək təhlükəsiz ərzağın fiziki mümkünlüyü, yəni ölkənin bütün ərazisi üzrə ərzaq məhsullarının daimi təminatının olması;
2. Əhalinin bütün sosial qrupları üçün ərzağın lazım olan həcminə və keyfiyyətinə iqtisadi mümkünlük, yəni sosial statusundan və yaşayış yerindən asılı olmayaraq, minimum səviyyədən aşağı olmamaqla ərzaq məhsullarının əldə edilməsi imkanının mövcud olması;
3. Ərzaq sisteminin muxtariyyəti və iqtisadi müstəqilliyinin olması;
4. Ölkənin bütün regionlarından olan əhalisinin ərzaqla etibarlı təminatı, yəni mövsümi, hava şəraiti və digər təərəddüdlərin təsirini minimallaşdırmağa ərzaq sisteminin qadir olması;
5. Ərzaq sisteminin, geniş təkrar istehsal rejimində inkişafını əks etdirən dayanıqlılığının olması.

Fəal və sağlam həyat tərzinin mövcudluğu kifayət qədər təhlükəsiz ərzaq təminatı ilə əlaqədardır. Ərzaq siyasəti yalnız istehsal, xarici ticarət, mühafizə və menecmentin sistemli və səmərəli şəkildə həlli məsələlərini əhatə etmir, eyni zamanda əsas ərzaq məhsullarının ədalətli bölgüsünü, həmçinin kənd yerlərinin sosial inkişafı üzrə kompleks tədbirlər kimi nəzərdən keçirir.

Ərzaq təhlükəsizliyi məsələləri beynəlxalq təşkilatların və hökumətlərarası qurumların diqqət mərkəzindədir. BMT-nin Ərzaq və Kənd təsərrüfatı Təşkilatı (FAO - Food and Agriculture Organization of the United Nations Organisation) Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasının aşağıdakı əsas müddəalarını müəyyən etmişdir:

- ərzaq təhlükəsizliyi - ərzaqla özünütəminatmə;

- ehtiyatları nəzərə almaqla ölkənin öz ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət edəcək miqdarda ərzaq məhsulunun istehsal edilməsi;
- hökumət tərəfindən fiziki və iqtisadi cəhətdən mümkün olan təhlükəsiz ərzağın təmin edilməsi;
- FAO tərəfindən ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün göstəricilər sisteminin formalaşdırılması;
- ərzaq məhsulunun mövcudluğu (istehsalın həcmi, məhsuldarlıq/səmərəlilik, ehtiyatların səviyyəsi, itkilər və s.);
- ərzaq əldə etməyin mümkünlüyü (əhalinin gəlirləri nəzərə alınmaqla zəruri həcmdə ərzağın əldə edilməsinin iqtisadi mümkünlüyü, avtomobil, dəmir yolu və s. nəqliyyat vasitələri imkanlarını qiymətləndirməklə ərzağın çatdırılmasının mümkünlüyü);
- ərzaq təminatının stabil olması (müxtəlif dövrlər üzrə, ərzağın qiymətinin dəyişməsi zamanı və s. hallarda ərzağın kifayət edəcək miqdarda mövcudluğu; ərzağın mümkün olan kəsiri ilə bağlı problemlərlə əlaqədar təbii proseslərin və sosial nizamsızlığın izlənməsi);
- ərzaq istehlakı (faktiki istehlakın qida dəyəri üzrə normalara, yəni kalori, zülallar, mikroelementlər və s. üzrə uyğunluğu nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsi).

Ərzaq təhlükəsizliyini təyin etmək üçün müxtəlif metodikadan istifadə olunur:

1. Məhsul istehsalının, bölgüsünün və istehlakının əsas parametrlərinin, onların limit qiymətləri ilə müqayisəsinə əsaslanan qiymətləndirmə sistemi.
2. Qiymətləndirmənin indeks sistemi. Birinci halda mövcud göstəricinin qiymətinin onun faktiki qiyməti ilə müqayisəsi aparılır və bunun əsasında indeks hesablanır və indekslər ərzaq təhlükəsizliyinin yekun qiymətləndirilməsində istifadə olunur.

Ərzaq təhlükəsizliyinin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün bir sıra amillər üzrə qiymətləndirmə apararaq, onları bir nəticə göstəricisinə aqreqasiya etmək və daha sonra alınmış göstərici əsasında müxtəlif regionlarda ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsini müqayisə etmək mümkün olar. Bu metodikaya aid edilən amillər aşağıdakılardır [2]:

1. torpaq ehtiyatları ilə təminat (I_1);
2. kənd təsərrüfatı torpaqlarının deqradasiyası (I_2);
3. kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsinin məqsədəuyğun olmadığı, radionuklidlər və ağır metallarla çirklənmiş torpaqların payı (I_3);
4. əsas fondların yenilənməsi dərəcəsi (I_4);
5. kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal və əməyin bazar istiqamətinə yönəlmə səviyyəsi (I_5);
6. daxili ərzaq bazarına monopolist təzyiqin səviyyəsi (I_6);
7. daxili ərzaq bazarına idxal təzyiqinin səviyyəsi (I_7);
8. kənddə işsizliyin səviyyəsi (əmək bazarının mövcudluğu) (I_8);
9. kənd təsərrüfatı istehsalçılarının xərclərində dövlət dəstəyinin səviyyəsi (I_9);
10. kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlirdə məhsulun maya dəyərini payı (səmərəlilik) (I_{10});
11. “kiçik-iri” istehsal sisteminə harmonizasiyanın dərəcəsi (I_{11});
12. elmi-texniki potensialın aşağı düşmə səviyyəsi (I_{12});
13. səmərəli təşkilati-hüquqi təsərrüfatçılıq formalarının payı (I_{13});
14. regionun aqrar-sənaye kompleksinin xarici təchizatdan resurs-texnoloji asılılığının səviyyəsi (I_{14});

15. aqrokompleksdə resurs potensialından istifadənin səviyyəsi (I_{15});
16. ümumi regional məhsulda aqrar-sənaye kompleksi ilə texnoloji bağlı olan sənayenin payı (I_{16});
17. dövlətin iqtisadi siyasətində monetarist istiqamətin dərəcəsi;
18. siyasi qeyri-sabitliyin səviyyəsi;
19. kənd təsərrüfatı istehsalçılarına cinayətin (reket, korrupsiya, kənd təsərrüfatı məhsullarının oğurlanması) təsir dərəcəsi.

Son üç amilin regionun aqrar sektorunun fəaliyyətində əhalinin kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təminatına, ərzaq təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli təsir göstərməsinə baxmayaraq, bu təsiri kəmiyyət etibarilə ifadə etmək çətindir. Buna səbəb həmin təsirlərin makroiqtisadi xarakteri ilə bağlı olmasıdır.

Amillərin ölkənin ərzaqla özünütəminatmə səviyyəsinə, eləcə də ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsinə kompleks təsirini həndəsi orta kəmiyyətin düsturu ilə müəyyən etmək mümkündür.

$$I_c^{16} = \sqrt[16]{I_1 I_2 I_3 I_4 I_5 I_6 I_7 I_8 I_9 I_{10} I_{11} I_{12} I_{13} I_{14} I_{15} I_{16}}$$

(1)

Düsturda hər bir göstəricinin hesablanmış qiyməti ilə regionlar üzrə ərzaqla özünütəminatmənin səviyyəsini, həmçinin ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsini müəyyən etmək olar. Yuxarıda verilən 13 amili (VII-dən başqa), eləcə də 15-ci amili daxili amillərə aid etmək olar. Bunlara 16-cı amili də aid etmək olar. Digər amillər xarici amillərə aid edilir.

Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibi “Azərbaycan Respublikasında minimum istehlak səbətinin tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2014-cü il 6 iyun tarixli 182 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir (Cədvəl 1).

**Cədvəl
1**

**Ölkədə minimum istehlak səbətinin tərkibi
Ərzaq məhsulları (kq. ilə illik)**

Sıra №-si	Ərzaq məhsullarının adı	Əməkqabiliyyətli əhali	Pensiyaçılar	Uşaqlar 0-15 yaş
1	Çörək və çörək məhsulları (una çevirməklə)	136.8	107.9	100.5
2	Kartof	54.8	40.2	42.0
3	Tərəvəz və bostan məhsulları	97.2	85.2	100.7
4	Meyvə və giləmeyvə	38.0	32.0	76.0
5	Ət və ət məhsulları	32.9	25.6	29.6
6	Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	223.6	233.8	258.6
7	Balıq və balıq məhsulları	7.7	6.8	8.0
8	Yumurta (ədəd)	150.0	100.0	183.0
9	Şəkər və qənnadı məmulatları	16.9	15.8	19.7
10	Bitki yağı, marqarin və digər piylər	10.9	8.4	7.0
11	Kərə yağı	7.0	5.8	6.0

12	Digər məhsullar	4.7	3.3	4.0
----	-----------------	-----	-----	-----

Həmin qərarla ölkə əhalisi 3 yaş qrupuna bölünür. I qrup – əməkqabiliyyətli əhali; II qrup – təqaüdcülər; III qrup – uşaqlar. Azərbaycan Respublikası üçün əməkqabiliyyətli əhali dedikdə 15-63 yaşlı kişilər, 15-60 yaşlı qadınlar, uşaqlar dedikdə 15 yaşa qədər olan əhali, təqaüdcülər dedikdə isə 63 yaşdan yuxarı olan kişilər və qadınlar başa düşülür. Avropa birliyi ölkələrinin statistika orqanlarının metodoloji tövsiyəsinə görə III qrupa 15 yaşına qədər əhali, I qrupa 15-65 yaş arası əhali, II qrupa isə 65 yaşdan yuxarı əhali daxildir. Əhalinin şərti sayını tapmaq üçün əməkqabiliyyətli əhali 1, təqaüdcülər 0.7, uşaqlar 0.5 əmsalına vurulur.

Qeyd edək ki, bu cür bölgü istehlak səbətinə fizioloji cəhətdən düzgün müəyyən edilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin elmi əsaslarla proqnozlaşdırılması üçün zəruri informasiyadır. Belə bölgü əhalinin pul gəlirlərinə və istehlak xüsusiyyətlərinə də müvafiqdir [3].

Ölkə üzrə ərzaq məhsullarına tələbatın hesablanmasında (istehlak səbəti əsasında) 2 sayılı cədvəlin məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Cədvəl 2

Ölkədə əhalinin əsas sosial-demoqrafik qruplar üzrə sayı, min nəfər

N	Sosial-demoqrafik qrupların adı	2010	2014	2015
1	Əməkqabiliyyətli əhali	6167.9	6548.9	6616.4
2	Təqaüdcülər	799.0	809.6	823.9
3	Uşaqlar	2030.7	2118.6	2152.7
	Cəmi	8997.6	9477.1	9593

Ərzaq məhsullarına tələbat (respublikanın daxili ərzaq bazarının tutumu) cədvəl 3-də verilmişdir.

Cədvəl

3

Ölkənin ərzaq məhsullarına tələbatı (minimum istehlak səbətinin tərkibi əsasında hesablanmış)

Ərzaq məhsullarının adı	İstehlakın həcmi											
	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş
Çörək və çörək məhsulları (una çevirməklə)	1134.1	843.77	86.21	204.1	1196.2	895.89	87.36	212.9	1210.4	905.12	88.9	216.3
Kartof	455.41	338	32.12	85.29	480.41	358.88	32.55	88.98	486.11	362.58	33.12	90.41
Tərəvəz və bostan məhsulları	872.09	599.52	68.07	204.5	918.87	636.55	68.98	213.3	930.09	643.11	70.2	216.8
Meyvə və giləmeyvə	414.28	234.38	25.57	154.3	435.78	248.86	25.91	161	441.39	251.42	26.36	163.6
Ət və ət məhsulları	283.49	202.92	20.45	60.11	298.9	215.46	20.73	62.71	302.49	217.68	21.09	63.72
Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	2091.1	1379.1	186.8	525.1	2201.5	1464.3	189.3	547.9	2228.7	1479.4	192.6	556.7
Balıq və balıq məhsulları	69.172	47.493	5.433	16.25	72.881	50.427	5.505	16.95	73.77	50.946	5.603	17.22
Yumurta (min ədəd)	1376.7	925.19	79.9	371.6	1451	982.34	80.96	387.7	1468.8	992.46	82.39	393.9

Ərzaq məhsullarının adı	İstehlakın həcmi											
	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş	Cəmi	əmək-qabiliyyətli əhali	pensiyaçılar	uşaqlar 0-14 yaş
Şəkər və qənnadı məmulatları	156.87	104.24	12.62	40	165.2	110.68	12.79	41.74	167.24	111.82	13.02	42.41
Bitki yağı, marqarin və digər piylər	88.157	67.23	6.712	14.21	93.014	71.383	6.801	14.83	94.108	72.119	6.921	15.07
Kərə yağı	59.994	43.175	4.634	12.18	63.25	45.842	4.696	12.71	64.01	46.315	4.779	12.92
Digər məhsullar	39.749	28.989	2.637	8.123	41.926	30.78	2.672	8.474	42.427	31.097	2.719	8.611

Ərzaq təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən, ilk növbədə, tələbatın istehsal tərəfindən ödənilməsi səviyyəsini təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün əvvəlcə respublikada kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamikası tədqiq olunur.

İstehlak səbəti Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramının minimum sərhəddini göstərir və təbii ki, cəmiyyətin normal inkişafını təmin etmir. Əhalinin milli xüsusiyyətlərindən irəli gələn ərzaq istehlakının strukturunun faktiki istehlak edilmiş ərzaq məhsulları əsasında tədqiq edilməsi obyektiv reallığı daha düzgün əks etdirir. Digər tərəfdən istehsal edilmiş bəzi məhsullar (taxıl, yumurta, ət, süd, kartof və s.) şəxsi istehlakla yanaşı, istehsal məqsədlərinə də yönəldilir.

İstehlak səbətinə daxil olan məhsullar üzrə faktiki istehlakda milli istehsalın xüsusi çəkisinin dinamikası 4 saylı cədvəldə verilmişdir.

**Cədvəl
4**

İstehlak səbətinə daxil olan məhsullar üzrə milli istehsalın faktiki istehlakda xüsusi çəkisinin dinamikası, faizlə

Kənd təsərrüfatı məhsullarının adı	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Çörək və çörək məhsulları	84.2	86.6	87.7	89.1	89.5	90.2
Kartof	194.1	173.7	166.2	165.3	121.3	121.9
Tərəvəz və bostan bitkiləri	214.5	204.4	180.7	171.5	161.5	172.3
Ət və ət məhsulları	86.4	86.3	89.2	90.7	90.8	91.8
Balıq və balıq məhsulları	73.0	74.8	87.9	76.7	73.9	0.0
Süd və süd məhsulları	56.7	56.1	62.4	67.4	71.4	73.7
Yumurta, mln ədəd	100.0	78.7	85.7	96.6	104.4	102.2
Meyvə, giləmeyvə	124.7	122.7	117.3	121.3	116.3	118.7
Qənd və qənnadı məmulatları	133.7	130.5	137.5	159.7	158.9	135.0
Bitki yağı və marqarin	112.0	94.4	109.2	108.2	109.5	106.6

Cədvəldən görüldüyü kimi, çörək və çörək məhsulları, ət və ət məhsulları, balıq və balıq məhsulları, süd və süd məhsulları istehsalının istehlakda xüsusi çəkisi aşağıdır. Bu vəziyyət 2010-2015-ci illər üzrə müntəzəm davam etmişdir. Lakin bu məhsullardan balıq və balıq məhsulları istisna olmaqla digərlərində kiçik artım müşahidə edilmişdir.

İstehlak səbətinə daxil olan məhsullar üzrə illik faktiki istehlakın müvafiq olaraq, minimum istehlak səbətinə daxil olan məhsullar üzrə normaya nisbəti aşağıdakı cədvəldə verilir.

**Cədvəl
5**

İstehlak səbətinə daxil olan məhsullar üzrə faktiki istehlakın istehlak normasında xüsusi çəkisinin dinamikası, faizlə

Ərzaq məhsullarının adı	2010	2014	2015	2010-cu ilə nisbətən 2015-ci ildə artım tempi, %
Çörək və çörək məhsulları (una çevirməklə)	121.7	110.77	109.72	90.15
Kartof	107.9	140.62	141.69	131.35
Tərəvəz və bostan məhsulları	86.8	109.72	109.83	126.58
Meyvə və giləmeyvə	141.2	167.80	169.52	120.08
Ət və ət məhsulları	100.0	107.30	107.57	107.60
Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	129.5	118.06	117.10	90.42
Balıq və balıq məhsulları	89.8	92.98	94.41	105.19
Yumurta (min ədəd)	85.6	103.20	103.41	120.78
Şəkər və qənnadı məmulatları	180.7	175.48	173.34	95.94
Bitki yağı, marqarin və digər piylər	89.8	104.95	106.32	118.37

Aparılmış təhlil göstərir ki, 2010-cu ildə tərəvəz və bostan bitkiləri, balıq və balıq məhsulları, yumurta və bitki yağlarının faktiki istehlakı minimum istehlak səbətinin normasından aşağı, digər məhsullar üzrə isə yuxarı (xüsusən, şəkər üzrə) olmuşdur. 2014 və 2015-ci illərdə balıq və balıq məhsulları istisna olmaqla faktiki istehlak normadan yüksək olmuşdur. Dinamikanı nəzərdən keçirdikdə görmək olar ki, 2010-cu ilə nisbətən 2015-ci ildə artım tempi çörək və çörək məhsulları, süd və süd məhsulları, şəkər və qənnadı məmulatları üzrə aşağı düşmüşdür.

Ərzaq Təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən adambaşına düşən kənd təsərrüfatı məhsullarının digər ölkələrlə müqayisə edilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

**Cədvəl
6**

2015-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı (adambaşına, kq)

Ərzaq məhsullarının adı	Azərbaycan	Belarus	Qazaxıstan	Qırğızıstan	Moldova	Rusiya
Taxıl	247	1009	993	259	822	721
Şəkər çuğunduru	18	507	1	31	381	211

Kartof	87	663	197	237	75	216
Tərəvəz	126	183	201	165	92	106
Meyvə və giləmeyvələr	87	66	13	42	140	21
Ət	31	113	52	36	34	62
Süd	197	707	293	259	148	211
Yumurta (ədəd)	166	407	248	80	181	287

Cədvəldən görüldüyü kimi, taxıl və ət istehsalına görə Azərbaycanda gerilik mövcuddur. Şəkər çuğunduru istehsalına görə Qazaxıstan istisna olmaqla həmin vəziyyət təkrarlanır. Kartof, tərəvəz və süd istehsalında yalnız Moldovanı üstələyir. Meyvə və giləmeyvələr üzrə yalnız Moldovadan geri qalır. Yumurta istehsalında isə yalnız Qırğızıstandan irəlidədir. Ölkələrarası müqayisələr üzrə aparılmış təhlil göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında meyvə və giləmeyvə istisna olunmaqla digər məhsulların istehsalında gerilik müşahidə olunur.

Zəngin təbii-iqlim şəraitinə malik olan ölkəmizdə ərzaq məhsullarının idxalı mövcud resurs və təbii iqlim potensialından səmərəli istifadə edilməməsini göstərən ən mühüm bir indikatordur.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsas tənzimləyici qüvvə tələb və təklifdir. İdxal hesabına təklifin artması istehlakçılar üçün əlverişli olsa da, ümumiyyətlə, iqtisadi inkişaf üçün daxili ehtiyat mənbələrinin səfərbər edilməsinə mənfi təsir göstərir.

- Hər il 700-1000 milyon ABŞ dollarından çox valyutanın xarici istehsalçıları stimullaşdırması. Bunun nəticəsində də valyuta bazarında təklifin həcmi azalır və manatın alıcılıq qabiliyyəti aşağı düşür;
- əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı səviyyədə olması, idxal hesabına təklifin artırılması nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin aşağı düşməsi;
- kənd yerlərində torpaq sahələrindən səmərəsiz istifadə edən, yəni əkib-becərməyən ailə və fermer təsərrüfatlarının sayının artması.

Ərzaq təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən, inkişafın əsas strateji xətti, daxili bazarın tutumunun daxili istehsalın hesabına ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Başqa sözlə desək, istehsalın həcmi, milli təklifi artırmaq üçün milli kənd təsərrüfatının bütün determinantlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını həyata keçirmək lazımdır.

Ölkə üzrə əhalinin ərzaq istehlakını hesablamaq üçün ev təsərrüfatlarında ərzaq məhsullarına ayda adambaşına düşən istehlak xərcləri göstəricisindən və ölkə əhalisinin sayından istifadə olunur.

Ölkənin ərzaq balansları əsasında ayrı-ayrılıqda əsas növ ərzaq məhsulları üzrə ərzaq təhlükəsizliyi, yaxud özünütəminatının səviyyəsi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 7

Əsas məhsullar üzrə özünütəminatının səviyyəsi (%)

Məhsullar (norma üzrə hüdudları)	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Buğda (□95%)	56.0	61.4	57.9	58.7	64.8	58.2
Kartof (□95%)	111.0	108.7	104.9	104.3	95.7	94.8
Süd və süd məhsulları (□90%)	71.6	72.5	73.8	77.7	78.0	86.4
Bütün növ mal-qara və quş əti (□85%)	88.2	87.7	92.2	92.9	92.9	95.2
Bitki yağları (□80 %)	74.7	62.7	63.9	75.6	67.1	60.8

Məhsullar (norma üzrə hüdudları)	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Şəkər (□80 %)	154.4	198.1	179.3	181.5	170.7	177.8

Cədvəldən göründüyü kimi, buğda üzrə özünütəminatməninin səviyyəsində müxtəlif dövrlər üzrə kiçik dəyişikliklər baş vermiş və bütövlükdə 2010-2015-ci illər üzrə 95%-lik hüdudundan xeyli aşağı olmuşdur. Kartof üzrə özünütəminatməninin səviyyəsi 2010-cu ildə yüksək səviyyəni təşkil etmişdir. Sonrakı illərdə azalma müşahidə edilmiş və bu vəziyyət 2015-ci ilədək davam etmişdir. 2010-cu ildə özünütəminatməninin səviyyəsi 111%, yəni 95%-lik hüdudundan 16% artıq olmuşdursa, artıq 2015-ci ildə bu səviyyə 94.8%-ə düşməklə 0.2% ($95\% - 94.8\% = 0.2\%$) hüdud səviyyəsindən aşağı olmuşdur. Süd və süd məhsulları üzrə özünütəminatməninin səviyyəsi 90%-lik hüduddan aşağı olsa da, bu əmsal dinamik olaraq artmış və 2010-cu ilə nəzərən 2015-ci ildə 86.4% olmaqla 14.8% ($86.4\% - 71.6\% = 14.8\%$) artım qeydə alınmışdır, yəni 90%-lik hüduda yaxınlaşmışdır. Bütün növ mal-qara və quş əti üzrə vəziyyət qənaətbəxş hesab edilir. Belə ki, bütün dövrlər üzrə bu göstərici 85%-lik hüduddan yüksək olmuş və dinamik olaraq artmışdır. Bitki yağları üzrə vəziyyət aşağı səviyyəni təşkil etməklə 80%-lik hüduddan geri qalmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi, 2010-2012-ci illər üzrə azalma baş vermiş, 2013-cü ildə artım hiss olunsa da, artıq 2014-cü ildən etibarən aşağı düşməyə başlamışdır və artıq 2015-ci ildə 80%-lik hüduddan 19.2% aşağı olmuşdur. Şəkər məhsulu üzrə özünütəminatmə çox yüksək olmaqla 80%-lik hüduddan, demək olar ki, iki dəfədən çox olmuşdur.

Ərzaq təhlükəsizliyi iqtisadi təhlükəsizliyin ən vacib bir alt sistemi kimi iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi üzrə vəzifələri sırasına daxildir və bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşağıdakı məqsədlərin reallaşmasını tələb edir [4]:

- iqtisadi inkişafın;
- yüksək və səmərəli məşğulluq səviyyəsinin;
- iqtisadi səmərəliliyə nail olmağın;
- manatın məzənnəsi və qiymətlərin stabilliyinin;
- gəlirlərin ədalətli bölüşdürülməsinin;
- xarici ticarət dövriyyəsinin balanslaşdırılmasının.

Kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyi bir sıra amillərdən asılıdır:

- 1) kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığından;
- 2) hər hektar əkin sahəsinə ümumi məsrəflərdən;
- 3) istehsal edilmiş məhsul vahidinin satış qiymətindən.

Rəqabət şəraitində satış qiymətinin artırılması qeyri-mümkündür. Deməli, yeganə yol əmək məhsuldarlığının artırılmasından və bu əsasda məhsul vahidinə məsrəflərin aşağı salınmasından ibarətdir. Əmək məhsuldarlığının artırılması istehsalın sənaye əsasında təşkilini tələb edir. Beləliklə, ərzaq təhlükəsizliyi kənd təsərrüfatı sisteminin parametrlərinin proporsional inkişaf etdirilməsi əsasında onun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsini tələb edir. Ərzaq təhlükəsizliyinin sistemli yanaşma əsasında proqnozlaşdırılması və bu əsasda idarəetmə üzrə optimal qərarların qəbul edilməsi praktiki və həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Aparılan tədqiqata əsasən aşağıdakı **nəticələrə** gəlmək olar:

- Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyasına sistemli yanaşılmalıdır;
- Endogen (istehsal, əkin sahəsi, məhsuldarlıq, kommertiya idxalı, daxili istehsalçı qiyməti və ərzaq istehlakı) və ekzogen (əhali, dünya qiyməti, qalıqlar, toxum üçün istifadə, ərzaq ixracı, gübrə və digər kapital idxalı, kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsi,

- ərzaq yardımı, ÜDM, mallar, idxal və ixrac xidmətləri, xalis xarici kredit, ixracın dəyəri, ixracın defilyatoru, gəlirlər, iqtisadi perspektiv, gəlirin paylanması) göstəricilər ayrı-ayrılıqda öyrənilməlidir;
- Ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsinin təhlili üçün müqayisə bazasının düzgün müəyyən edilməsi metodoloji və praktiki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb etməlidir;
 - Müqayisə bazasının müəyyən edilməsi üçün statistik məlumat bazası beynəlxalq standartlara uyğun olmalıdır;
 - Ərzaq istehlakı norması ölkə üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış qida təhlükəsizliyinə müvafiq müəyyənləşdirilməlidir;
 - Ərzaqla özünü təmin etmə dərəcəsi son istehlaka (FAO-nun metodikasında aralıq istehlak nəzərə alınır ki, bu da ikili uçota səbəb olur) əsasən müəyyənləşdirilməlidir;
 - İdxaldan asılılıq son istehlaka görə (aralıq istehlak istisna olmaqla) müəyyənləşdirilməlidir.
 - Ərzaq təhlükəsizliyinin ölkə üzrə vahid informasiya sistemi yaradılmalıdır.

Saleh Mövlamov
Ərzaq təhlükəsizliyinin statistik tədqiqi
Xülasə

Məqalədə ərzaq təhlükəsizliyinin əsas göstəriciləri xüsusən, ərzaq məhsullarının istehsalı, idxalı, ixracı və istehlakına dair statistik məlumatlar verilmiş və onların dinamikası təhlil edilmişdir. Minimum istehlak səbətinə uyğun olaraq, ərzaq tələbatı hesablanmış və ərzaq istehlakı ilə müqayisəsi verilərək özünütəminat səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Həmçinin ev təsərrüfatlarının büdcə müşahidəsi məlumatlarında ərzaq istehlakının xüsusi çəkisi müqayisə edilmiş və ərzaq təhlükəsizliyinə təsir göstərən endogen və ekzogen göstəricilər tədqiq edilmişdir.

Салех Мовламов
Статистическое исследование продовольственной безопасности
Резюме

В статье дана динамика основных показателей продовольственной безопасности, в частности производства, импорта, экспорта и потребления продовольствия. В соответствии с минимальной потребительской корзиной определены потребности в продовольствии и уровни самообеспечения продовольственными товарами. А также проведен анализ структуры потребляемых продовольственных товаров в расходах домашних хозяйств и исследованы эндогенные, экзогенные факторы, влияющие на продовольственную безопасность.

Saleh Movlamov
Statistical research of food security
Summary

The article presents the dynamics of the main indicators of food security, in particular the production, import, export and consumption of food. According to the minimum food consumer basket the needs in food and the levels of foodstuff self-sufficiency have been identified. The structure of consumed foodstuff in household expenditures and endogenous, exogenous factors impacting on food security have been also studied.

Ədəbiyyat

1. S.Ş.Mövlamov. Ərzaq təhlükəsizliyinin ekonometrik modellər əsasında proqnozlaşdırılması (Azərbaycan Respublikası təmsalında). Bakı – 2001.
2. Д.В.Балдов, С.А.Суслов. Методика расчета уровня продовольственной безопасности. 2016.
3. <http://www.azstat.org>
4. И.Я.Вогданов. Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИ РАН, 2001.
5. Н.Шагайда, В.Узун. Продовольственная Безопасность: Проблемы Оценки. Вопросы экономики. № 5. С. 63—78. 2015.
6. https://ru.wikipedia.org/wiki/Продовольственная_безопасность
7. <https://www.litres.ru/v-ya-uzun/prodovolstvennaya-bezopasnost-v-rossii-monitoring-tendencii-i-ugrozy/chitat-onlayn/>
8. Food security indicators. [URL:http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fada-ta/en/#.VdbuRlXtlB](http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fada-ta/en/#.VdbuRlXtlB).
9. Food Markets & Prices. URL: <http://www.ers.usda.gov/topics/food-markets-prices>.
10. Information by country and programme. URL: www.unicef.org/infobycountry.
11. <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/ess-fadata/en/#.WFfZYVV97IU>